

L'impressor Rafael Figueró (1642-1726) i la premsa a la Catalunya del seu temps*

XEVI CAMPRUBÍ

A principi del mes d'octubre de 1707, en plena Guerra de Successió, els consellers de Vic escriuen una carta a Eudald Perestevé, prohom de Ripoll, per tal d'informar-lo, entre altres coses, de l'estat de la ciutat de Lleida, que es trobava amenaçada per les tropes borbòniques des de feia unes setmanes. «Las noticias que de present tenim —deien els consellers—, axí de las partidas de Lleyda, com y també de Itàlia, van ab tota expressió ab la adjunta gazeta.» Dos dies després, Perestevé responia als consellers amb aquestes paraules: «rebo la [carta] de V. S. ab tota estima y les dono las gracias de la mercè me an feta de la gaseta, que's estava molt lagida en casa». La gaseta que els consellers de Vic van enviar a Perestevé, impresa per Rafael Figueró, portava per títol *Gazeta, publicada en Barcelona dia 17 de setiembre 1707*, i, efectivament, recollia

* Tesi doctoral dirigida pel doctor Agustí Alcoberro, defensada el 10 de gener de 2014 a la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona, davant d'un tribunal format per Jaume Dantí, catedràtic d'Història Moderna d'aquesta universitat; Joaquim Albareda, catedràtic d'Història Moderna de la Universitat Pompeu Fabra, i Joan Manuel Tresserras, professor d'Història del Periodisme de la Universitat Autònoma de Barcelona. El tribunal va considerar la tesi mereixedora de la qualificació d'Excel·lent *Cum Laude*.

notícies procedents d'Itàlia, i de relacionades amb els preparatius que feia l'exèrcit del duc d'Orleans per iniciar el setge de Lleida.

Com es pot comprovar, doncs, la circulació d'informació a través de la premsa era una pràctica establerta a la Catalunya de principi del segle XVIII, de manera que fins i tot en indrets allunyats de la capital, com era el cas de Ripoll, hom estava al corrent del que passava a la resta del país i també a Europa. Això fou possible perquè a Barcelona, sobretot a partir de la segona meitat del segle XVII, es va desenvolupar una potent indústria editorial, la qual, combinada amb l'existència, en tot el territori català, d'un sistema de correu perfectament articulat, va permetre la configuració d'una estructura comunicativa que era capaç de posar a l'abast de la gent notícies tant de l'entorn més proper com d'arreu del continent.

Aquesta investigació, per tant, parteix de la hipòtesi que la premsa no fou un fenomen sorgit de la revolució industrial, ni tampoc un producte derivat de l'anomenada «societat de masses», sinó que la difusió d'informació impresa de forma regular o fins i tot periòdica entre un públic nombrós i heterogeni era un fenomen ben present a l'època moderna. A Catalunya, aquesta periodicitat va prendre forma a partir del darrer terç del segle XVII, gràcies, sobretot, al treball d'uns quants impressors de Barcelona, els quals, en un moment de recuperació econòmica i com a forma de diversificar el seu negoci, van apostar per la producció de fulls de notícies: les anomenades gasetes i relacions.

L'objectiu d'aquesta tesi doctoral ha estat estudiar el funcionament de l'estructura informativa que existia a Catalunya en la segona meitat del segle XVII i primer quart del XVIII, prenent com a eix principal la figura de Rafael Figueró (1642-1726), l'impressor més actiu pel que fa a la producció de notícies, tot i que no fou l'únic. Aquest treball ha donat continuïtat a la tesina presentada l'any 2010 dins el marc del Màster en Estudis Històrics de la Universitat de Barcelona (vegeu *Pedralbes*, 30, 2010, pp. 325-331), en la qual ja es van establir els objectius i les línies mestres de la futura tesi doctoral.

Seguint el plantejament establert, la investigació s'ha centrat en tres àmbits: el dels productors, el del producte i, finalment, el de la difusió.

En primer lloc, la tesi doctoral aborda l'estudi de les impremtes i dels impressors, com a responsables de la publicació de fulls de notícies. Al meu parer, un treball de recerca sobre la premsa de l'època moderna ha d'estudiar l'ofici d'impressor des d'una perspectiva econòmica i, a la vegada, el seu encaix en el context social i polític del moment. Per aquesta raó, resulta imprescindible treballar de forma sistemàtica els fons notariaus, que contenen dades sobre les relacions familiars, socials i comercials dels professionals de la impremta. Això no obstant, l'estudi del context en què se situen els impressors no pot deixar de banda institucions de caire social com, per exemple, els gremis, així com tampoc la documentació de caràcter polític i administratiu generada principalment per la Generalitat, el Consell de Cent i les autoritats reials a Catalunya.

L'estudi del producte, és a dir, de les notícies publicades, ha estat fet a través de la classificació, descripció i anàlisi d'un corpus format per un total de 1.405 fulls impresos, apareguts entre 1653 i 1724, dins del qual, a més de les anomenades gasetes i relacions, hi figura també la premsa d'opinió, que en conflictes com la Guerra dels Nou Anys o la Guerra de Successió va generar una gran quantitat de pamflets propagandístics. El treball inclou també l'estudi de la informació de caràcter institucional, com, per exemple, les relacions de festes, publicades per ordre expressa de les autoritats amb motiu de celebracions diverses, entre els quals destacaven les visites reials. Aquest conjunt constitueix la totalitat dels fulls informatius publicats al llarg del període estudiat que he localitzat en els arxius catalans d'accés públic i que, llevat d'algunes excepcions, figuren en el Catàleg Col·lectiu de les Universitats Catalanes (CCUC).

La presentació de la tesi doctoral es divideix en tres parts, la primera de les quals està dedicada al funcionament de la indústria editorial i, en concret, a l'estudi dels aspectes econòmics, polítics i socials que van influir en el desenvolupament del negoci del llibre. Aquest apartat aborda també qüestions concretes de l'organització empresarial, mentre que en el darrer dels quatre capítols s'analitza l'impacte que la imposició del règim borbònic va tenir, a partir de 1714, en la impremta catalana.

La segona part de la tesi, la constitueixen les biografies de les persones que van estar vinculades al món de la impremta durant el període estudiat. La presentació se subdivideix en capítols en funció de les diferents categories laborals: propietaris, mestres, administradors, llibreters amb impremta pròpia i oficials impressors. Seguint aquest criteri de classificació, l'obra aporta les biografies de cinc empresaris editors, 12 mestres amb impremta pròpia, 14 administradors, vuit llibreters i, finalment, 96 treballadors. Això no obstant, tenint en compte la importància del personatge, un dels capítols tracta exclusivament la figura de Rafael Figueró.

Finalment, la tercera de les parts se centra a explicar, per una banda, el fenomen de la circulació de la informació a l'època moderna i, per l'altra, el procés de producció de les notícies. Aquesta darrera part inclou una proposta de definició i classificació de la premsa publicada a Barcelona, cosa que ha permès, en primer lloc, identificar els principals formats —la gasetta, la relació i el pamflet— i, en segon lloc, els gèneres periodístics més habituals: la notícia, la crònica, la carta i el dietari pel que fa a la informació, i l'assaig, la carta i el manifest pel que respecta a l'opinió. Aquesta part inclou també una anàlisi quantitativa sobre el total de fulls conservats i una anàlisi de contingut de la premsa publicada a Barcelona durant el període estudiat.

El conjunt de fulls de notícies impresos a Barcelona localitzats en els arxius catalans d'accés públic es troba recollit en un annex en forma de catàleg, format per un total de 1.405 fitxes, cada una de les quals conté una descripció formal, un breu resum i la localització de l'exemplar en l'arxiu corresponent. A banda d'aquest, un segon annex presenta un repertori d'obres no periodístiques de les quals, gràcies a la documentació d'arxiu, he pogut esbrinar la quantitat d'exemplars impresos, el cost de l'edició, la identitat de l'impressor —en el cas que, per manca de peu d'impremta, fos desconegut—, o bé, en algunes ocasions, fins i tot el nom de l'autor.

Per tot plegat, en opinió meua, aquesta tesi doctoral contribueix a omplir el buit que existia en l'estudi de la impremta catalana de la segona meitat del segle XVII i primer quart del XVIII, complementant,

d'aquesta forma, els treballs de Jordi Rubió i Josep Maria Madurell, de Manuel Peña i de Javier Burgos Rincón, per esmentar els principals. Alhora, el treball ha ajudat també a ampliar els coneixements sobre el fenomen de la premsa a la Catalunya moderna fent-ho, per primera vegada, des de la disciplina dels estudis històrics. Els treballs fins ara existents —com per exemple els de Joan Torrent, Rafael Tasis, Henry Ettinghausen o Jaume Guillaumet— s'havien limitat a posar de manifest l'existència d'una premsa informativa, però sense aprofundir en l'explicació del fenomen i el seu encaix en el context polític, econòmic i social de l'època. A més, com a novetat, destaca també l'aportació que suposen les biografies dels impressors i principalment la de Rafael Figueró, sobre el qual no existia cap monografia.

Quant a les conclusions, el treball ha permès constatar, en primer lloc, els efectes negatius que la Guerra dels Segadors va causar a la indústria editorial. Almenys vuit dels propietaris de les impremtes de Barcelona van morir, per raons diverses, al llarg del conflicte, de manera que el nombre de tallers tipogràfics que el 1652 hi havia a la capital va quedar reduït a cinc. Això, afegit a la situació general de la postguerra, va comportar que l'activitat editorial trigués vint anys a començar a recuperar-se. No és casual, en aquest sentit, que fins al 1671 no s'obris cap nova impremta a Barcelona.

La davallada demogràfica causada per la guerra i, sobretot, per l'epidèmia de pesta que va castigar Barcelona l'any 1651 va obrir les portes a l'arribada d'un gran nombre de joves treballadors procedents de l'interior del país. En el cas de la impremta, de tots els individus amb un origen conegut que exercien aquest ofici a la capital en la segona meitat del segle XVII i primer quart del XVIII, només un 32,5% havia nascut en aquesta ciutat. Els canvis demogràfics, doncs, van propiciar un relleu generacional en el negoci de la impremta, amb la incorporació, ja fos com a propietaris, administradors o simples treballadors, d'un bon nombre de joves nascuts durant els anys de la guerra. Aquesta nova generació va saber aprofitar la recuperació econòmica que es va produir a Catalunya a partir del darrer terç del segle XVII, com ho demostra l'augment de la quantitat d'impremtes i de la producció, que van assolir uns

nivells mai vistos fins a aquell moment. Només per posar un exemple, l'increment dels llibres publicats a Barcelona l'any 1670 respecte al 1700 fou del 271%. D'altra banda, l'existència de 12 tallers tipogràfics en funcionament a la capital catalana al tombant de segle —el màxim històric— representava un augment del 140% en relació amb els que hi havia oberts el 1652, en acabar la Guerra dels Segadors.

En qualsevol cas, la impremta de Barcelona no podia competir, ni de bon tros, amb els principals centres editors europeus, molt més ben equipats, tant pel que fa a la infraestructura com als recursos humans. Les impremtes de ciutats com Lió o Venècia disposaven d'una oferta més àmplia i a uns preus més assequibles, cosa que feia més rendible importar determinats títols que editar-los. La influència europea, tanmateix, va tenir un fort impacte en el desenvolupament de la impremta catalana, ja que, a banda del propi invent, dels coneixements i d'una part important de la mà d'obra, Barcelona va incorporar molts dels elements organitzatius que existien en les impremtes del continent, com, per exemple, les quotes de productivitat o la regulació de l'aprenentatge. De la mateixa manera, els usos i els costums de l'ofici d'impressor, sobretot els relacionats amb aspectes corporatius, eren gairebé idèntics als de França o Alemanya, cosa que s'explica perquè aquestes pràctiques van arribar a Catalunya paral·lelament a l'expansió de l'ofici per tot Europa.

Per entendre els motius que van impedir que la impremta catalana assolís una dimensió comparable a la d'algunes ciutats d'Europa cal tenir en compte el paper que hi van tenir factors com, per exemple, les mesures de control adoptades per la monarquia hispànica per impedir la difusió de la doctrina protestant. L'aplicació d'una legislació restrictiva, en aquest sentit, va no va ajudar a incrementar el nivell de la publicació de llibres.

En qualsevol cas, el principal factor que va limitar el creixement de la impremta fou la manca de suficient capacitat financera, una circumstància que, de fet, era extensiva a tota la indústria catalana. La situació econòmica dels propietaris condicionava el volum de la producció editorial en la mesura que els recursos financers eren imprescindibles per

a disposar d'una bona infraestructura, sobretot pel que fa a les premses i als tipus de lletra.

Enmig dels petits impressors —amb capacitat per imprimir poc més d'un llibre a l'any— van sobresortir alguns propietaris de classe mitjana, com foren Sebastià de Cormellas o Antoni Lacavalleria, els quals gaudien d'una elevada posició econòmica. La figura d'aquests empresaris o mercaders editors va tenir una importància cabdal en el creixement de la impremta a Catalunya. Per damunt d'aquests, això no obstant, va destacar Rafael Figueró, el taller del qual se situava, tant en dimensió com en producció, a l'alçada de les imprentes europees de nivell mitjà-alt. Figueró, constitueix un cas força atípic, ja que a pesar de provenir d'un entorn familiar i econòmic més aviat modest va arribar a bastir la impremta més important de la Catalunya moderna.

Per tot plegat, resulta evident que la limitada capacitat econòmica de la indústria editorial catalana va condicionar el seu producte. Els petits impressors, van posar en pràctica una economia de subsistència, basada sobretot en la impressió d'obres de poca extensió, que requerien una inversió mínima i que proporcionaven beneficis a curt termini. La competència entre impressors és un dels principals factors que expliquen per què Barcelona es va convertir en un gran centre de producció de plecs solts.

Entre aquests impresos de poca extensió figuraven els fulls de notícies, que per les seves característiques formals, preu i accessibilitat a persones de tota condició pertanyien a l'anomenada literatura de canya i cordill, un producte que va gaudir d'una gran acceptació popular a l'Europa moderna. La premsa periòdica formava part d'un fenomen que havia arrelat al continent europeu des de principi del segle XVII. Els impressors de Barcelona no van fer altra cosa que prendre com a model —tot reproduint-les— les gasetes que es publicaven a les principals ciutats europees. Els segles XVII i XVIII foren, en paraules de Jaume Guillamet, «el temps de les gasetes». Es tractava, generalment, d'un full de quatre pàgines en la mida de quart, d'aparició setmanal, que incorporava reculls de notícies breus procedents de les principals ciutats europees. En contraposició, les relacions, centrades en un sol esdeveni-

ment, apareixien en funció de l'actualitat i podien ser fins i tot més extenses.

A Barcelona, tal com va succeir arreu d'Europa, la producció de notícies va experimentar un gran salt quantitatiu a partir de 1683, coincidint amb l'inici de la Gran Guerra Turca. En el cas català, a més, aquella dècada va contemplar la consolidació de la premsa periòdica. De la mateixa manera, els grans conflictes internacionals que van esclatar al llarg dels anys següents, principalment la Guerra dels Nou Anys i, posteriorment, la Guerra de Successió, van generar una dinàmica informativa i propagandística que es va traduir en un gran increment de la publicació de gasetes. Un moment important va tenir lloc l'any 1695, quan Rafael Figueró va crear la *Gaceta de Barcelona*, la primera publicació periòdica de la història de la premsa catalana formada exclusivament per informació pròpia.

Les impremtes de Barcelona, en qualsevol cas, es dedicaven principalment a la reedició de gasetes provinents d'altres ciutats, principalment de Saragossa, Madrid i París. Aquesta circumstància respon al fet que el principal eix de comunicació que enllaçava Madrid amb Europa eren les rutes de correu que entraven a la península per Irun, els anomenats «correu de Flandes» i «correu d'Itàlia». Per aquesta raó, les notícies procedents dels camps de batalla i de les capitals europees sovint arribaven primer a Sant Sebastià que a Madrid. Una cosa semblant succeïa amb les gasetes franceses, que arribaven a Barcelona a través del «correu de França», que unia París amb Barcelona passant per Lió. Afavorida per la seva situació geogràfica, la capital catalana va esdevenir un important centre de recepció i de redistribució d'informació, no debades formava part d'una altra de les rutes terrestres que connectava Madrid amb Itàlia i, sobretot, constituïa el principal punt de connexió marítima entre la península i els grans ports del Mediterrani, com Marsella o Gènova. Això feia que, en ocasions, les notícies que provenien d'Europa arribessin a Barcelona fins i tot abans que a la capital castellana.

El sistema de correu era, de fet, l'instrument que assegurava la circulació de la informació d'una forma regular. A això hi va contribuir la

creació, a partir del segle XVI, d'una extensa xarxa de correu ordinari que recorria tot Europa i que enllaçava les principals ciutats i els grans ports marítims. Gràcies als acords internacionals, que permetien el l'ús de les postes on s'efectuaven els relleus, s'assegurava el manteniment d'aquest servei.

A pesar del retard i les interrupcions causades per factors com, per exemple, la inseguretat dels camins o les inclemències meteorològiques, la circulació de la informació a l'Europa moderna era eficient i, fins i tot, relativament ràpida, com ho mostra, per exemple, el fet que un correu extraordinari a cavall podia recórrer la distància que separava Barcelona de Madrid en 76 hores, o bé anar des de la capital castellana fins a Viena en 15 dies. Les institucions, sobretot en temps de guerra, acostumaven a enviar correus propis als llocs dels fets per recollir informació, de manera que aquests missatgers actuaven com a vehicles de transmissió oral o, fins i tot, manuscrita. Tota aquesta informació era susceptible d'arribar a mans dels impressors i de ser difosa a gran escala. L'existència d'un sistema de correu ben articulat és, per tant, un factor sense el qual no es pot entendre el funcionament de la premsa a l'època moderna.

Un canvi important en l'espai comunicatiu català es produí arran de l'arribada de l'arxiduc Carles d'Àustria a Barcelona. El gener de 1706 el nou rei va nomenar Rafael Figueró impressor reial, un títol —inexistent fins aleshores a Catalunya— que anava acompanyat d'un privilegi per publicar gasetes en exclusiva. Aquesta mesura, encaminada, en primer lloc, a exercir un control més efectiu sobre la premsa, va suposar, al cap i a la fi, la instauració a Catalunya d'un model de premsa en règim de monopoli, cosa que va acabar amb la diversitat de productors de notícies que hi havia hagut fins aleshores.

Sigui com vulgui, el fet que la capital catalana es convertís en la seu d'una cort reial va afavorir la circulació de la informació i la publicació de notícies, trencant, d'aquesta manera, la tradicional dependència comunicativa de Madrid i d'altres capitals europees. La capacitat productiva del taller de Rafael Figueró, afegida a la concessió del títol reial, va convertir-lo en l'impressor més destacat en l'àmbit de la publicació de

notícies. Figueró fou el responsable del 61% del total de fulls informatius apareguts entre 1653 i 1724 que s'han conservat.

Un altre dels moments importants en la història de la premsa catalana va arribar amb l'inici del setge de Barcelona de 1713-1714. El govern sorgit de la Junta General de Braços va posar en marxa, a través d'una de les subjuntes, la de Política, un aparell encaminat a donar a conèixer la situació que es vivia a la capital catalana. El resultat d'aquesta política propagandística fou la publicació del *Diario del sitio y defensa de Barcelona*, una gaseta que Rafael Figueró va imprimir durant el mesos que va durar el setge. Aquesta gaseta, juntament amb alguns pamflets, com el *Despertador de Catalunya*, eren distribuïts arreu del país i van arribar també, gràcies a l'activitat dels ambaixadors catalans, a les principals ciutats d'Europa. Es tracta, sens dubte, del primer i únic cas en què a Catalunya es va adoptar un model de premsa d'Estat.

Fos com fos, en acabar la Guerra de Successió la impremta catalana va tornar a experimentar una situació semblant a la que havia viscut a partir de 1652, caracteritzada per un important descens de la producció. Ara bé, si les pèrdues ocasionades per la Guerra dels Segadors havien estat fonamentalment humanes, el 1714 les conseqüències foren sobretot materials. Les bombes caigudes a Barcelona durant el setge borbònic van causar danys molt importants en els edificis i en la infraestructura de les impremtes. Aquests factors, afegits a la situació econòmica de la postguerra i a l'enduriment de la legislació i de la fiscalitat, va fer que la producció editorial trigués gairebé deu anys a mostrar senyals de millora. Per les mateixes raons, la premsa catalana —amb Rafael Figueró desposseït del privilegi reial per les noves autoritats— ja no va recuperar el dinamisme que havia tingut durant el temps d'activitat d'aquest impressor.